

ELS TEXTOS SOBRE EDUCACIÓ FÍSICA I ESPORT EN LLENGUA CATALANA DES DEL 1880 FINS AL 1938

*CATALAN LANGUAGE TEXTS ON PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS.
A HISTORICAL SURVEY (1880-1938)*

XAVIER TORREBADELLA

Universitat Autònoma de Barcelona,
Dept. de Didàctica de l'Expressió Musical, Plàstica i Corporal
Correspondència: Facultat de Ciències de l'Educació,
Campus UAB - Edifici G6, despatx 168, 08193 Bellaterra
Tf.: 93 581 26 71

franciscoxavier.torreadella@uab.cat

ORCID ID: 0000-0002-1922-6785

JORDI BRASÓ

Universitat de Barcelona, Dept. de Teoria i Història de l'Educació
Correspondència: Edifici de Llevant, Campus Mundet,
Pg. de la Vall d'Hebrón, 171, despatx 332, 08035 Barcelona
Tf.: 934035002

jbrasorius@ub.edu

ORCID ID: 0000-0002-3582-9826

Resum

Presentem una discussió al voltant de les obres en matèria d'esport, gimnàstica i educació física que es van publicar en llengua catalana entre el període de 1880 i 1938. Aquest treball té com a referència les obres localitzades en estudis bibliogràfics, que ara són analitzades i contextualitzades des del punt de vista de la difusió de la llengua i la literatura catalana. Aportem doncs un repertori bibliogràfic seleccionat d'aquestes obres escrites en llengua catalana i valorem el seu impacte en la construcció cultural i nacional de Catalunya.

Paraules clau

bibliografia catalana, llengua catalana, esport, educació física, gimnàstica

Abstract

The following article presents a debate on the literature on sports, gymnastics and physical education published between 1880 and 1938. This paper's research is developed around works found in bibliographic studies which are analyzed and contextualized from the standpoint of the dissemination of Catalan literature and language. Accordingly, it provides a selected bibliographic of these Catalan written pieces and evaluates their impact on the cultural and national construction of Catalonia.

Key Words

Catalan bibliography, Catalan language, gymnastics, physical education, sport

¿Perquè *sports*, quan la paraula *deports* es tan castiçament catalana? Vegis lo que escrivia Ausias March:

«Així com l'orb té amb l'ull deport

Per que no hi veu per causa d'un gros tel.» Cants morals, IX.

Y millor encara:

«Colguen les gents ab alegria festes

Loant a Deu, entremesclant deports;

Places, carrers e delitables horts

si en cercats ab recont de grans festes.» Cants de Amor, XXII.

(PONS 1924: 2)

1. INTRODUCCIÓ

La història contemporània del catalanisme pren com a punt de partida la mort de Ferran VII, el darrer rei Borbó que va limitar qualsevol brot d'identitat nacional de Catalunya. És a partir d'aquest any, el 1833, la data simbòlica en la qual neix el moviment ideològic de la Renaixença. L'obertura d'una política de caire liberal va atorgar les aspiracions d'un possible autogovern per a Catalunya, i si més no el poder per poder (re)construir les arrels culturals catalanes. Aquesta embranzida té el suport de la restitució el 1833 de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona i la coincidència que va dur Bonaventura Carles Aribau, autor de l'«Oda a la Pàtria» (1833), a ser el prohoms que va iniciar aquest moviment a Catalunya. Però, a més a més, aquest període de canvi va coincidir amb el «Renaixement de l'educació física», corrent europea nacionalista que proclamava la regeneració física i moral dels pobles. Així, deu anys abans de posar la fita inicial a la Renaixença, Aribau també proclamà —Trienni Liberal— el «Renaixement de l'educació física», posant de relleu la necessitat de restaurar els Jocs Olímpics (ARIBAU 1820). L'altre prohoms fou Joaquim Rubió i Ors —Lo Gayté del Llobregat—, que en el pròleg de les poesies de 1841 va manifestar la defensa del català, retraient al poble l'abandona-

ment i la seva vergonya de parlar en llengua materna. En aquesta línia, proposa la restitució dels Jocs Florals:

Catalunya pot aspirar encara á la independència no á la política puix pesa molt poch en comparació de las demes nacions las quals poden posar en lo plat de la balansa á mes de lo volúmen de sa historia exércits de molts mils homens y esquadras de cents navios pero si á la lliteraria fins á la qual no se estent ni se pot estendrer la política del equilibri Catalunya fou per espay de dos segles la mestra (RUBIÓ 1841: X-XI)

Aquesta apologia a la llengua va tenir la primera manifestació en l'aparició de *Lo Pare Arcàngel* (1841), primer diari publicat a Barcelona íntegrament en català i, més tard, amb *Lo Verdader Catalá* (1843), que és reconegut com la primera publicació periòdica de la Renaixença.

Durant aquest període de reeixit progrés industrial, cultural i econòmic, els fills d'una burgesia catalana conservadora i catòlica prenen en el si del moviment romàntic i liberal europeu les declaracions nacionals que vinculen l'home amb la pròpia història. A la Renaixença hi ha, doncs, una represa dels estudis històrics i de la llengua, dos elements constituents i referents clau per manifestar simbòlicament l'autoafirmació nacional davant l'oposició a una Espanya que desitjava posar rèmores a qualsevol tipus d'expansió econòmica, cultural o política de les institucions catalanes (TERMES & COLOMINES 2003). La Renaixença es concreta amb la institució dels Jocs Florals el 1859, i a partir de llavors d'una proliferació de fites i de fets promotors de la cultura catalana. En són un exemple significatiu L'Ateneu Barcelonès (1860), l'Associació Catalana d'Excursions Científiques (1879), el Primer Congrés Catalanista,¹ el Centre Català (1882), la Unió Catalanista (1891), les Bases de Manresa (1892) i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1898).

Amb la represa de les llibertats i l'ascens de la petita burgesia a partir de la dècada dels seixanta hi ha un aflorament de centres culturals i de recreació, la qual cosa suposa un augment de l'associacionisme. Aquest fet es detecta especialment a Barcelona, coincidint amb un

1. Proposat per Valentí Almirall (1880).

període d'oxigenació urbana que es relaciona amb l'enderroc de les muralles, la posada en marxa del Pla Cerdà i la construcció del Parc de la Ciutadella amb motiu de l'Exposició Universal (1888). La ciutat s'omple de centres de recreació on l'exercici físic és un element de moda: gimnasos higiènics, banys de mar, sales de ball, sales de patinatge, picadors, salons de billar (PUJADAS & SANTACANA 2001; TORREBADELLA 2012; TORREBADELLA, OLIVERA & MARTÍNEZ 2015). Això donarà lloc a nous espais de recreació i socialització en els quals el culte al cos i els valors higiènics tindran com a referència les modes anglosaxones i franceses, que seran utilitzades per les elits burgeses com un fet diferencial, classista i de regeneració modernista.

En aquest període d'afiorament cultural i d'exaltació romàntica del nacionalisme sorgeix una premsa en català ideològicament compromesa amb la reafirmació nacional —molts setmanaris humorístics—, i que també es manifesta refractària a la Restauració borbònica. Foren emblemàtics d'aquella època: *L'Ase* (1867), *La Barretina* (1868), *Lo Esquirol* (Barcelona, 1868), *Lo Gay Saber* (1868), *Lo Mestre Titas* (1868), *Lo Somatent* (1868), *Les Barres Catalanes* (1869), *La Campana de Gràcia* (1870), *Lo Ponton* (1870), *La Gramalla* (1870), *La Margarita* (1870), *Lo Crit de la Pàtria* (1971), *L'Esquella de la Torratxa* (1872), *La Tomasa* (1872), *La Gorra de Cop* (1875), *La Bandera Catalana* (1875), *La Banyeta* (1877), *Lo Pregoner* (1878), *Lo Nunci* (1887), *Diari Català* (1879), *La Veu de Catalunya* (1879), *La Il·lustració Catalana* (1880), *Lo Catalanista* (1880), *La Renaixença* (1881), *La Tramontana* (1881), *L'Avens* (1881), *Lo Somatent* (Reus, 1886), *Lo Catalanisme* (Sabadell, 1887), *Lo Rovell d'Ou* (1888) (FIGUERES 1994; TORRENT & TESIS 1996).

A partir d'aleshores les relacions entre l'esport elitista de la burgesia i la llengua catalana van iniciar un camí lent i ple d'obstacles. Com a conseqüència, per assolir la convergència lingüística del català amb l'esport modern d'origen anglosaxó van haver de transcórrer dècades.

Tanmateix, els jocs i els esports populars considerats com a propis van sofrir una important reconversió (ARTELLS 1972). Molts d'ells van acabar disminuïts i d'altres van desaparèixer (BRASÓ & TORREBADELLA 2015). Aquest retrobament cultural de la Renaixença de finals del XIX i principis del XX va servir, però, per a forjar una tradició in-

ventada de pràctiques físiques com l'excursionisme, els castellers o el ball de la sardana, que entraran en una progressiva institucionalització associativa (UCELAY-DA CAL 2003).

Finalment, l'esport va aconseguir una plena identificació nacional a partir de la Mancomunitat, quan les voluntats autonomistes de la Lliga Regionalista van significar, en el marc d'una conjuntura internacional dels nacionalismes, una proclama política i popular (PUJADAS & SANTACANA 1995*b*). L'objectiu, evidentment era el de protegir la llengua, malgrat les situacions tenses i el menyspreu del centralisme de l'Estat. La dictadura de Primo de Rivera, amb repressions i la censura com a característiques principals, va implicar a la segona meitat dels anys vint un moviment literari, altra vegada, de resistència. Tanmateix, en arribar la II República, les noves polítiques van incidir en l'entorn d'una catalanització d'arrel popular, que tractava de refermar-se en àmbits com la cultura física i l'esport. En aquest sector es va registrar una bibliografia escrita en català, reflex de les aspiracions d'identitat cultural i, fins i tot, de sobirania nacional.

En aquest treball es presenta aquesta literatura oblidada de l'educació física i l'esport, menyspreada en temps del franquisme i ara recuperada a partir dels darrers estudis bibliogràfics especialitzats (TORREBADELLA 2011, 2016). En aquests textos podem trobar-hi el discurs de regeneració i de reafirmació del catalanisme polític i, fins i tot, el d'una ideologia d'emancipació sobiranista.

2. LA RENAIXENÇA, ELS JOCS FLORALS I L'EXCURSIONISME

El punt inicial de l'estudi s'emmarca en els primers Jocs Florals, en els quals ja es relacionen els conceptes de catalanitat, tradició, llengua i deport, mitjançant les antigues curses pedestres (PONS 1924). Amb el nom de «còssos» es van conèixer popularment les carreres pedestres del segle XIX i principis del segle XX. El nom de «cós de la cordera» fa referència al fet que el guanyador s'enduia una cordera, el segon un parell de pollastres i el tercer un manat de cebes. D'aquí ve aquella famosa dita: «no has guanyat ni les cebes». Cal esmentar, però, que

l'arrelament d'aquestes curses a les terres catalanes tenen una llarga tradició i ja eren populars abans del segle XIX, havien esdevingut elements festius i de diversió (CAPDEVILA 2012). Aquesta tradició ha quedat escrita per Lluís Roca Florejachs, un dels impulsors de la Renaixença lleidatana (BORRELL & SANVICENÇ 1998), en un poema que presentà als primers Jocs Florals de Barcelona l'any 1859: «Los cósos. Festa popular». En els Jocs Florals de 1903 s'hi torna a trobar un altre poema al voltant de la popular cursa: «Lo cós de la Cordera», que presentà Iglésies Guizard amb el lema «Costum de la terra», i que obtingué un segon accèssit (CAPDEVILA 2012).

Cap a finals del segle XIX, el moviment de la Renaixença ens portà els primers antecedents contemporanis de l'excursionisme. En aquest, un estol de prohoms de la cultura, la natura i la tradició van aportar tot un ventall d'itineraris excursionistes destinats a la descoberta d'una Catalunya que havia quedat menyspreada per la industrialització i el progrés urbà. Entre els principals autors que contribuïren al foment de l'excursionisme podem citar Artur Osona (1880), Jacint Verdaguer (1887), Bosch de la Trinxeria (1887), Francesc Maspons (1894), Lluís Marià (1897), Cèsar August Torras (1902), Francesc Morelló (1904) o Juli Soler (1906).

L'excursionisme podria associar-se amb l'element mitològic del quadre que l'escriptor mossèn Jacint Verdaguer² (1845-1902) va presentar sobre els relats de les excursions realitzades el 1882 al Pirineu de Lleida (Alt Pallars) a *La Veu de Montserrat*, el 1884. Més tard, aquestes excursions també foren incloses al llibre *Excursions y Viatges*, que publicà *La Il·lustració Catalana* el 1887 (MIRÓ 2004). Aquesta obra entrà de ple en els ambients excursionistes, que s'ocupaven d'una narrativa literària descriptiva i carregada d'elements simbòlics que acompanyaven les troballes dels itineraris. Per tant, en aquests anys aquest moviment començava a protagonitzar una important funció de descoberta geogràfica i valorització de la riquesa del patrimoni cultural i etnogràfic, juntament amb l'objectiu de contribuir a la recuperació nacional de Catalunya. Així en deixava constància el folklorista Francesc Maspons i Labrós (1840-1901), com a president del Centre

2. Un dels fundadors de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques el 1879.

Excursionista de Catalunya (1892-1896), entitat que el 1890 heretava la continuïtat de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i de l'Associació Catalana d'Excursions.³ Maspons exposà al 1894 els resultats assolits per l'excursionisme català en el decurs dels darrers anys, remarcant la tasca que l'excursionisme havia fet per Catalunya, així com el seu valor i significat. Afegia també que l'excursionisme català tenia una funció molt diferent a les societats alpines estrangeres, les quals recercaven en l'excursionisme un fi en si mateix. A Catalunya, però, l'objecte de l'excursionisme era molt més ampli, ja que anava lligat al redreçament nacional. Així, doncs, a l'estudi geogràfic de les muntanyes amb l'esbarjo, calia afegir-hi un esperit de recerca i de potenciació nacional:

Animo, donchs, Senyors y companys meus, en la vida del excursionisme; un metje no pot curar un malalt si no coneix be sa naturalesa, son modo de ser y viure; estudiem be Catalunya, reconeixemla per totas bandes, y quan ho haguém fet, que será'l treball més serio y formal de la nostra renaixensa, si no nosaltres, los qui'ns segueixen darrera nostre, veurán, gracias a nostres esforços tornar la nostra patria a aquella edad d'or que un día va tenirne y que avuy n'es ben mereixedora de reconquistarne. (MASPONS 1894: 24)

3. L'ESPORT EN LES MANS DEL MODERNISME

El modernisme buscà l'ostentació artística i cultural d'una burgesia ràpidament enriquida des de finals del segle XIX. A principis del segle XX el moviment modernista encapçalat per la política de la Lliga Regionalista feia front a la crisi finisecular d'Espanya. Catalunya vivia en una realitat molt diferent a la crisi conjuntural espanyola. És a dir, estava allunyada de les rivalitats militars i dels problemes regeneracionistes de l'època. A Catalunya s'aixecava una política nova, moderna i progressista que mirava cap a Europa, i deixava a un costat la inca-

3. Maspons fou fundador i president de l'Associació Catalana d'Excursions (1883-1890) i va promoure la unió d'aquesta entitat amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i, alhora, el 1890 la constitució del Centre Excursionista de Catalunya.

pacitat del govern de Madrid, a la qual culpava de les pèrdues colonials. El modernisme anà acompanyat d'un estil de vida classista, un fet que també es copsava en l'esport, símbol de l'esplendor de la nova burgesia ascendent.

El colonialisme britànic, juntament amb la industrialització, també portà l'esport a Catalunya. Barcelona va ser l'ambaixadora d'un model de fer esport i associacionisme que es va irradiar per tot el principat. A finals del segle XIX van aparèixer les revistes *Barcelona Sport* i *Los Deportes*, publicacions per a la classe alta (BRASÓ 2014) que ja es van avançar a la moda d'una regeneració física i moral que en pocs anys havia de protagonitzar un dels fenòmens socials més transcendents de la història contemporània (TORREBADELLA 2012). Les pràctiques físiques de caire recreatiu anomenades «sports» —ciclisme, rem, patinatge, equitació, esgrima, boxa, jujitsu, lluita grecoromana, tir o futbol— van eclipsar ràpidament els jocs i esports tradicionals de sempre —tot i la voluntat de l'Escola Nova per evitar aquest oblit, i el propòsit per practicar els esports i jocs autòctons— (BRASÓ & TORREBADELLA 2015). D'aquesta manera, Barcelona era el pulmó que oxigenava la majoria de les iniciatives esportives de l'estat espanyol de principis del segle XX.

Entre tots els prohoms, destaca la figura de Josep Elias Juncosa (1880-1944), que, amb el pseudònim de «Corredisses», va ser el primer que portà la narrativa de l'esport a la llengua catalana. Estem parlant d'un personatge prou conegut, que fou militant de la Lliga Regionalista i un gran defensor de la seva llengua materna (ELIAS I CAMPINS 1992). Elias, empleat de banca, publicista, directiu esportiu i *sportsman* fins a la medul·la, va iniciar la seva activitat periodística el 1899 a *La Veu de Catalunya* (1880-1937) i va tenir continuïtat en d'altres periòdics com la *Il·lustració Llevantina* (1901), la *Il·lustració Catalana* (1903) o *D'Ací i d'Allà*. Elias era un enamorat de la cultura anglesa, seguidor de les idees del baró Pierre de Coubertin (2004), veia en l'esport un element de regeneració nacional catalana. En aquest sentit participà del catalanisme moderat que promovia la Lliga Regionalista.

La cura per la llengua té en Elias un especial interès i amb el temps es detecta una millora gramatical, adoptat l'ús normatiu. Ja el 1901

feia aclariments sobre el mot i el concepte de *sport*: «diguém qué s'enten per SPORT (aquest mot tan empleat avuy dia que molts no sabem lo que vol dir) *tot exercici al ayre lliure*, nom que ve del inglés, alteració de «disport» y aquest del antich frances millor, vell català) «deport», o sia divertiment» (ELIAS 1901: 2). A més, va contribuir a forjar el primer vocabulari català de l'esport i fou molt influent; pel que fa al coneixement que tenia de l'esport, destaca la seva col·laboració amb la premsa esportiva de l'època, que principalment s'editava en castellà. Entorn al regeneracionisme, afirmava que «Catalunya, lo primer poble de Espanya, per son caràcter especial ha sigut y es la regió que ha anat sempre al davant de totes en lo que's refereix a la pràctica de la educació física» (ELIAS 1902: 54-56). En acabar el 1903 Elias encoratjava a impulsar l'expansió de l'esport, i sobretot del futbol, que havia il·lusionat a molts joves i havia armat en poc temps «un exèrcit de defensors fermes de Catalunya; per apoyarla en tots los ordres lo dia de demá» (ELIAS 1904: 119-121).

De la mateixa manera altres figures van incidir en la llengua catalana. En un article publicat a *Los Deportes* es manifestava la preocupació per la invasió de mots estrangers:

«Extrangerisme»: Va posantse de tal modo el nostre idioma d'un quant temps a aquesta part, que si las autoritats... académicas no prenen per sapiguer lo que llegim ni lo que ens pesquem... Pero comensarem a introducirse entre nosaltres els sports extrangers y ¡adios idioma! L'habla de Cervantes queda feta un guinyapo y la llengua del rector de Vallfogona un drapot (J. B. 1902).

Un altre exemple sobre l'ús del català es troba també en el món dels escacs. Tot i que els inicis del joc ja apareixen en un poema traduït del llatí del s. xv de Castellví, Vinyoles i Fenollar (ESCACS D'AMOR 1914), en l'àmbit que ens ocupa, cal destacar Pin i Soler, que justificava també una obra seva en català que significava «una manifestació, una no-teta modesta y feble dins lo concert que s'está armant de desitjos, realitats y aspiracions catalanes (PIN 1899: 26). A més, l'autor cita l'obra del segle xv d'escacs de Francesc Vicent, escrita en català, abans que se n'escrigués cap en castellà. I a la vegada, fa una crítica a revistes publi-

caades per catalans, però redactades en castellà i els suggereix que facin el canvi de llengua. Però sobretot, les aportacions més rellevants en matèria lingüística es troben a la revista *Escacs a Catalunya* (1927-1938), d'alt nivell i escrita íntegrament en català. S'hi troben partides, problemes, detalls històrics, informacions nacionals i internacionals, i fins i tot poemes (BRASÓ 2014, 2016a, 2016b; JAUMEANDREU 1937; PERARNAU 1929; SOLER I DAMIANS 1936).

I seguint amb els escacs, en la traducció al català de l'obra de Cesolis —que tingué dues edicions en català (1900 i 1902)—, es visualitza —com comenta Brunet— també aquesta voluntat de la difusió de la llengua, i més quan «els catalans superàvem a les demés nacions no sols en el joc dels escacs sinó en tots els demés rams del saber» (BRUNET 1900: v). La seva traducció tingué una finalitat purament catalanista. També és rellevant destacar l'obra d'Armengol (1935), que explica la història del Club d'Escacs Barcelona, la primera entitat catalana segons l'autor, en aquest esport. I posterior a aquesta obra, és rellevant citar també totes les informacions relatives al Torneig internacional de Reus (REUS 1936).

Val a dir, però, que aquesta contundent realitat en l'esport i la seva singularitat nacional —lingüística i cultural— no agradava gens fora de Catalunya. Després dels violents fets del *Cu-Cut!* es va instal·lar fora de Catalunya una virulenta animadversió a la qüestió catalana. Aquest fet va quedar refermat en la mateixa revista *Los Deportes*:

Algún ayuntamiento de España ha devuelto al de Sabadell, el programa de las fiestas alegando que estaba redactado en lengua desconocida.

El considerar así al catalán, indica seguramente una supina ignorancia, hija del lamentable atraso en que se hallan algunas regiones de nuestro desgraciado país, en el que los maestros de escuela mueren de hambre.

Si fuese así sería triste pero discutible, ya que el catalán lo conocen en el extranjero donde se estudia con cariño nuestra literatura y nuestro arte, pero si este acto obediese a desprecio o antipatía de algún paniaguado no creemos que sea mejor modo para borrar las pequeñas diferencias que agrían la llamada cuestión catalana. (*LOS DEPORTES* 1906: 439-440)

El 15 de febrer de 1908 va néixer a Barcelona el setmanari *Sports* —revista Catalana d'Educació Física, dirigida per Joan Sunyé—, que fou la primera revista escrita exclusivament en llengua catalana, de la qual només n'aparegueren cinc números fins el 14 de març. Desconsiderava «l'orgue propulsor de la nostra cultura física» (GIVANEL 1931: 327):

Al aparexe la nostra revista redactada en català no té cap altra significació que la de respondre a la realització, dintre de la premsa catalana, d'una missió eminentment educativa. [...]

Avui a Catalunya i principalment Barcelona, existeix ja un moviment sportiu prou important, y per aixó—ls que fem SPORTS hem cregut arribat el moment de publicar una revista catalana que recollint aquestes palpitations de vida, orienti degudament les nostres manifestacions d'educació física, contribuint aixís, a l'obra de cultura integral que s'està realitzant venturosament a Catalunya. (TORRENT & TESIS 1996: 465-466)

D'aquesta manera, la publicació de premsa esportiva en català tenia un caràcter singular, més que un negoci. El motiu de les publicacions buscava, així, penetrar entre el jovent, a partir de sentiments regeneracionistes i patriòtics. Uns anys més tard, es troba *Sabadell Deportivo* subtitulat «periòdic bisetmanal de sports i teatres» (1914), que s'avançava com una de les primeres publicacions esportives en català. El 1916 sortí a Barcelona el setmanari *Catalunya Sportiva* «revista catalana d'esports» (1916-1922), publicada a partir del 21 de novembre de 1916 íntegrament en català que tractava amb equilibri tots els esports. El seu ideari era «Cultura... Sport... Catalanitat» Aquí es destaquen els articles de Lluís Aymamí i Baudina (GIVANEL 1931: 410-412). Però per a trobar altres revistes d'esport en català haurem d'esperar a l'època daurada dels anys vint (MIR, BONET & LLOVERA 2009), moment en el qual van sorgir altres rotatius, a causa de l'onada de practicants provocada pel futbol i per les reivindicacions autonomistes.

A principis de la segona dècada del segle XX, ja s'intuïa que l'esport acabaria per absorbir la majoria de la joventut. Aquest fenomen va ser ja detectat pels dirigents més influents de l'església. Feia temps que les escoles religioses de més prestigi de Catalunya ja s'havien lliurat apassionadament als esports i aquesta realitat havia de ser també

un punt estratègic que l'església podia aprofitar per a treure'n avantatges cap al seu apostolat. Com a conseqüència, l'església va fer costat a l'esport i a la vegada va manifestar-se en la llengua que sentia i parlava el poble. Així va parlar Félix Sardà (1908), en *L'sport catòlich*; el Duc de la Salle (1909), en *Los sports i llur influència en el caràcter* —document bilingüe català-castellà—, i Torras i Bages (1910), en *L'atletisme cristià*.

Però paral·lelament en aquests anys es produeix a Espanya una mitificació de l'espanyolització sota la figura d'Alfons XIII, cap suprem de l'exèrcit, que encarna la unitat d'un Estat que no admet cap tipus de divisió territorial (MORENO LUZÓN 2013).

4. L'ACCIÓ CULTURAL I LINGÜÍSTICA DE LA MANCOMUNITAT AMB L'ESPORT

Amb la posada en marxa de la Mancomunitat (1914-1924) durant la presidència de Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) es va iniciar una important tasca de propagació cultural i literària de la llengua catalana. Un dels homes de confiança va ser el mateix Josep Elias, el qual va influenciar els polítics de la Lliga per presentar la candidatura de Barcelona en l'organització dels Jocs Olímpics (PUJADAS & SANTACANA 1990, 1995a). També ell va ser el primer que va publicar llibres d'esport en català. Aquesta va ser una iniciativa del Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona. Les obres de la col·lecció Minerva que dirigí Eugeni d'Ors, *Jocs de Pilota* (1916) i *Exercicis de Mar* (1918), van ser populars i van reforçar, culturalment i pedagògicament, el protagonisme que anava adquirint l'esport. En aquest període en el qual quasi tot el que es publicava i es llegia era principalment en castellà, aquestes publicacions significaven els inicis d'una literatura tècnica de l'esport en llengua catalana.

Un possible motiu d'aquest canvi fou la campanya que en aquest mateix any es va iniciar per a fomentar l'ús del català en les entitats esportives. Com a conseqüència, entitats com el Sindicat de Periodistes Esportius, el Futbol Club Barcelona, el Centre Excursionista de Catalunya, la Federació Catalana de *Foot-ball* o alguns socis del Reial

Club Deportivo Espanyol s'hi van adherir (TORREBADELLA & PLANAS 2011; MUNDO DEPORTIVO 1919).

La campanya coincidia en el temps amb diverses iniciatives institucionals per a la defensa de la llengua i l'autogovern de Catalunya. Un bon exemple n'és la mateixa Mancomunitat, que el 1918 va impulsar el primer projecte d'un Estatut d'Autonomia. Aquest afer va calar en un important nombre d'entitats esportives que van decidir donar-hi suport i, a més a més, incloure el català en els seus documents oficials interns (MUNDO DEPORTIVO 1919).

En aquests anys, en una conjuntura internacional d'entreguerres, apareix la utilització de l'esport com a element de nacionalització. De la mà de la Mancomunitat s'entrà en aquest procés i es van promoure polítiques que tendien cap a una organització nacional de l'esport i l'educació física. Una d'aquestes fou la Ponència d'Educació Física (PUJADAS & SANTACANA 1995*b*). Això passava alhora que a Espanya es perdia el temps per l'eufòria dels èxits de la selecció espanyola de futbol i la desintegració del *Comité Olímpico Español*. A més, el govern central no mostrava cap interès per donar suport a les peticions d'un associacionisme esportiu cada cop més popular.

El futbol a Catalunya es convertí en l'element més reeixit d'un teixit associatiu de caire popular. Aquest fet va anar paral·lel a l'aparició d'una premsa esportiva de masses arreu del principat, i que tingué Barcelona com a principal referent. Les revistes publicades en català dels anys vint tenen la seva explicació en l'efervescència popular del futbol i l'onada catalanista que va projectar la Mancomunitat. Van servir per acostar la llengua al poble i, tot i que a partir de 1924 van sofrir la censura de la dictadura del general Primo de Rivera, van contribuir a la difusió escrita de la llengua. Fora de Barcelona van aparèixer nombroses publicacions: *Sabadell Deportivo* (1914), *Juventus* (Igualada, 1917), *Badalona Sportiva* (1919), *Esportives* (Terrassa, 1920), *L'Esforç* (Sabadell, 1920), *Lleyda Deportivo* (1922), *Mataró Deportivo* (1922), *Esport i Cultura* (Igualada, 1922), *Gol* (Reus, 1923), *Reus Sports* (1923), *La Patada* (Tarragona, 1924), *Penadés Deportivo* (Vendrell, 1924), *A Ple Aire, setmanari d'esports* (Manresa, 1924), *Avant Sport* (Ripoll, 1924) (MIR, BONET & LLOVERA 2009; PUJADAS & SANTACANA 1992, 1997).

La premsa esportiva catalanista va estar representada per l'esquerra independentista més radical (PUJADAS & SANTACANA 1992, 1997). Entre aquestes manifestacions hem d'afegir-hi *La Raça* (1922) i *La Publicitat* (1923).

La Raça (1922) va ser el setmanari que va promoure tot un discurs de regeneració nacional per mitjà de l'esport. Aquest periòdic que va dirigir J. Antonio Trabal es va presentar de la següent manera:

Qui som i a qué venim.

Abans de tot, som ciutadans de Catalunya que estimem l'esport, com a únic mitjà de enfortir (física i moralment), la nostra raça. Som també gent que veu en la Premsa un mitjà únic de difusió i educació.

Que a qué venim? Venim a dir a tots els catalans que al nostre entendre té de bell, d'útil i necessari: la pràctica dels esports, no tant com espectacle, ans com a necessitat biològica i anímica, com a procediment higiènic, com a instrument d'educació moral, de disciplina, de fermesa, de serenitat, d'iniciativa i, també d'energia, d'energia fins el sacrifici, quan aquest és necessari. [...]

Cercar la realització d'aquestes finalitats, informant als nostres lectors sobre l'acció deportiva a Catalunya i a tot el món. Tals son les finalitats d'aquestes planes.

Si Catalunya deu ésser una realitat positiva en el món, aquest programa deu realitzar-se i encara més.

Vos, lector i patriota, veureu si pot ésser útil a Catalunya aquesta acció i si les planes de la RAÇA poden contribuir a realitzar-la.

I si així ho enteneu, esperem que, des d'ara, podrem comptar amb el vostre apoi. (EDITORIAL 1922: 1)

Pel que fa a *La Publicitat* (1923), va orientar-se a la informació esportiva només de l'àmbit català i tenia com a objectiu la preparació física del poble. És destacable aquest any, ja que la revista inclou les converses filològiques de Pompeu Fabra —el 13 i 16 d'abril de 1923. Aquest personatge s'ocupà també dels mots de l'esport i tractà la catalanització del llenguatge en un moment en el qual la popularització d'esports com el futbol implicava l'aparició de força anglicismes (MIR, BONET & LLOVERA 2009). Si bé en aquestes publicacions, en especial les del futbol, es feia servir un ús espontani i popular de la llengua, encara poc normativitzada, els neologismes incorpo-

rats representaven tecnicismes de difícil comprensió per al neòfit (FAURA 2007).

Més populars van ser els setmanaris humorístics com *El Xut!* (1922) que, redactat per Valentí Castanys i Borràs (1898-1965), va esdevenir el millor setmanari humorístic de tots els temps (SOLÀ 1971). El sobtat èxit d'*El Xut!* va promoure noves iniciatives com *Pa...nal!* (1923), *Orsai* (1924), *Faut!* (1924), *La Barrila Deportiva* (1924). Des de llavors, el català demostrà que, en l'esport, també podia competir amb el castellà (FAURA 2007). No hi ha cap dubte que aquests setmanaris, que identificaven el sentiment i la veu del poble, van ser una important eina en la recuperació i la divulgació escrita de la llengua catalana. Aquestes publicacions van circular per tot Catalunya. Un cas digne de menció és també la revista *Els Escacs a Catalunya* (1927-1938), escrita en català, i que tingué una forta repercussió nacional i internacional a causa de la seva qualitat.

També hem d'assenyalar els butlletins d'entitats esportives com el *Butlletí Oficial del Futbol Club Barcelona* (1921), amb escrits com el de Carlos Comamala (1921), relacionat amb el futbol i la cultura física. En aquests anys, l'equip era el millor de l'Estat i simbolitzava, com deia Antoni Rovira i Virgili, les lluites polítiques:

El cop de pilota. El futbol acaba de donar a Catalunya hores de glòria. Els jugadors del Barcelona han posat ben alt el nom català. L'actualitat hispànica de l'actual setmana no ha estat la guerra del Marroc, ni els debats parlamentaris, ni la Conferència de Gènova. El partit de futbol de Vigo, en el qual els catalans han recobrat el campionat d'Espanya, ha estat el gran tema dels dies darrers.

Com sempre, les coses de Catalunya han pres tot seguit un caire polític. La victòria del Barcelona ha estat rebuda, a Catalunya i a fora, com un símbol d'una més gran victòria catalana. Si ara són els catalans campions d'Espanya en el joc de futbol, per què no han de tenir també el campionat en el camp polític?

Ve't aquí que el cop de pilota pren, en la qüestió catalana, una importància ben gran com el cop de falç. La corba eina d'acer té ja una rival amb la rodona pilota de cuir. Potser caldrà adaptar la lletra de Els Segadors als darrers fets futbolístics.

Es veu ben clar que tots els cops catalans fan mal a Madrid i a províncies. El cop de falç no agrada, ni tan sols en l'invocació simbòlica

d'una cançó d'història. Però els cops de pilota tampoc agraden gens. Només cal veure l'actitud de l'equip que va perdre i les ressenyes del partit de Vigo que publiquen els diaris de Madrid.

Hi ha moltes coses que no ens són perdonades als catalans. I la cosa que menys se'ns perdona, és la de guanyar. Tant si guanyem partits de futbol com si guanyem diners en l'indústria i en el comerç, es presenta els èxits catalans com èxits poc nets. Els que van perdre a Vigo han atribuït la victòria catalana a totes les causes imaginables, menys a la causa real i evident, que és la d'haver jugat millor i més ràpidament els catalans.

Però Catalunya seguirà el seu camí, tant en els camps de futbol com en els camps artístics, literaris i polítics. El Club «Barcelona» ha guanyat el títol de campió d'Espanya. La cridòria de protestes i d'insults que aquest triomf ha aixecat és una prova més de la tírria anticatalana.

Però val més guanyar entre crits d'ira que perdre entre afalacs. Com més cridin allà dalt, més a prop estarem de la nostra definitiva victòria. Un dia la lluita és a cops de pilota. Un altre dia poden venir una altra mena de cops. En el cop de pilota català hi ha avui tota l'intenció el cop de falç simbòlic. (FUMEN 1922: 2)

També van ser importants els butlletins dels centres excursionistes, majoritàriament publicats en català. D'aquesta manera diverses entitats potenciaren la llengua catalana: el Centre Excursionista de Catalunya, el Club Excursionista de Gràcia, el Club Muntanyenc Barcelonès, la Unió Excursionista de Catalunya o el Centre Excursionista de Lleida.

El 1922 sorgeixen dos nous partits polítics que defensaran posicions d'un catalanisme radical. Estat Català, de Francesc Macià, i Acció Catalana, creat per Jaume Bofill i Mates —Guerau de Liost—, Lluís Nicolau d'Olwer i Antoni Rovira i Virgili —els quals manteni en una visió discrepant amb la política de la Lliga Regionalista. Aquests partits organitzaren sota l'excursionisme grups clandestins d'entrenament militar (EXÈRCIT CATALÀ 1923). Com cita Ucelay-Da Cal (1994), és a partir d'aquests anys quan l'esport adquireix caires ideològics que es creuen amb la militància política.

5. LA DICTADURA, RESISTÈNCIA DE L'ESPORT I DE LA LLENGUA

Les crisis de la Guerra del Marroc, les revoltes obreres i l'esclat de moviments separatistes van portar l'arribada de la dictadura del general Miguel Primo de Rivera —que havia estat governador militar de Catalunya. Val a dir, però, que aquesta nova etapa venia amb el suport d'una bona part de l'oligarquia de la burgesia catalana. A la prohibició d'entitats de signe catalanista com el CADCI, va seguir la prohibició del català a l'escola i a l'administració. Moltes de les publicacions nacionalistes en català van desaparèixer. La dictadura va permetre una certa difusió cultural de la llengua, sempre que nos fos utilitzada per fer propaganda catalanista. Cal advertir que a la dictadura li costava limitar les iniciatives del catalanisme més conservador que li havia donat suport. En l'àmbit cultural, com també en l'econòmic, hi hagué un important desenvolupament (ROIG 1992). Val a dir, però, que aquells anys, tot i la repressió sobre la llengua, els resultats no foren dolents, ja que se'n va permetre la difusió editorial. Un bon exemple són les editorials Barcino, Catalònia, El Llamp o Proa. Les publicacions en català formaven part d'una resistència silenciosa i militant contra la dictadura, fet que també va contribuir a difondre la llengua en els sectors obrers (DURAN 2009).

Pel que fa a l'esport, aquest va ser utilitzat com a signe de lluita política i el cop de falç era substituït pel cop de pilota, tal i com expressava Antoni Rovira i Virgili (FUMEN 1922). Els fets del tancament del Camp de les Corts, el 14 de juny de 1925, van ser un exemple de les repressions cap a entitats que, com el FCB, s'instituíen com a símbols de lluita en contra el centralisme de la política espanyola (ARTELLS 1972). El directori militar va impulsar tot un programa per unificar les directrius en l'organització i funcionament de l'associacionisme esportiu. Es tractava d'una política d'espanyolització que tenia l'educació física i l'esport com a primer dispositiu de dominació (QUIROGA 2008). Algunes publicacions esportives van ser permeses, però moltes altres van suportar una important pressió i censura, fet que va provocar la seva desaparició: *Crònica Esportiva* (Manresa, 1925), *La Comarca Deportiva* (FIGUERES 1926). Tingueren continui-

tat alguns setmanaris humorístics, tot i que molts d'aquests també van desaparèixer durant els primers anys de la dictadura, com foren el *Sidral Deportiu* (1925), el *Safareig Deportiu* (1925) o *La Bimba* (1926).

Aquest ambient també va arribar a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que el 1924 va convocar el «Premio Pi i Sunyer», amb l'objectiu d'estimular una «Cartilla Escolar» per a l'educació física que fos redactada en català. La dotació del premi era de 1.000 pessetes i va ser guanyat pel mestre normalista Ramón Fagella (1935), amb l'obra *Salud, higiene y educació física*, que, segons l'autor, ja tenia escrita des del 1919. Lamentablement, aquesta publicació no va poder publicar-se fins l'any 1935,⁴ segurament a causa de la censura de la dictadura, ja que els llibres de text escolars van estar prohibits. Una altra obra fou l'*Historial del F. C. Barcelona, 1899-1924* de Daniel Carbó (1924: 472), amb motiu de la commemoració de les noces d'argent. En aquest sentit, com deia Joan Ventosa i Calvell (president de la Confederació Esportiva de Catalunya), el FCB havia estat en moltes ocasions el «representant patriòtic de Catalunya».

Durant aquests anys hi hagué una allau de literatura futbolística centrada en les *ases del fútbol* que comportà una narrativa dirigida a espanyolitzar el lector. Poques són les obres o biografies que destaquen els ídols del futbol català. Una és la de *Samitier. L'home i el jugador* (BERENQUER ca. 1926).⁵

Un altre exemple d'aquesta voluntat amb la finalitat de promoure la llengua catalana en l'esport apareix a l'octubre de 1925. En aquest any, la Federació Catalana de Futbol va convocar un concurs amb una dotació de 1.500 pessetes a la millor obra literària esportiva en català. Aquest premi tenia per objectiu honorar la memòria de César August Torres. L'obra escrita en català havia de tractar costums esportius i enaltir l'esport en els seus aspectes físics i intel·lectuals.⁶ El premi es relaciona amb aquest moviment per copsar l'interès per publicar obres esportives escrites en català, com ja es feia referència, per exemple, a *L'Esport Català* quan es comentava que «El còdig i regla-

4. El pròleg de l'obra va ser escrit per August Pi i Sunyer el gener de 1931.

5. A l'interior indica «Revisado por la censura militar», és a dir, per la normativa que imposà el règim de la dictadura de Primo de Rivera.

6. Vegeu las bases del premi a *El Mundo Deportivo*, 25 d'octubre de 1925, p. 3.

ments del rugby s'ha publicat en català» (FEDERACIÓ CATALANA DE RUGBY 1926: 15).

L'Esport Català (1925-1927) fundat i dirigit per Vicenç Bernades i Antoni Vilà va tenir una funció de propagació de la llengua que alhora va col·laborar amb la «normalització» de la llengua en un moment en el qual la dictadura de Primo de Rivera censurava gran part de l'associacionisme catalanista i la identitat nacional.

La crida que encara no fà dos mesos adreçaré'm a l'opinió esportiva catalana demanant-li el seu concurs per a la publicació d'un periòdic d'esports redactat en la nostra llengua, ha estat atesa bastament i l'aparició d'aquest primer número de L'ESPORT CATALÀ n'és la prova més clara.

L'ESPORT CATALÀ neix, doncs de la voluntat d'aquests esportius que responen coralment a la nostra crida han depositat en nosaltres llur confiança. [...]

L'Esport Català estarà principalment redactat per vells periodistes i periodistes novells, enamorats de la seva professió. I que en les seves columnes trobaran el ressó adequat totes les manifestacions de l'esport que es practiqui a Catalunya procurant ensens estar atens a allò que d'altres països pugui tenir per a nosaltres un veritable i positiu interès.» (LA REDACCIÓ 1925: 1)

Després de no assolir el repte d'arribar a un determinat nombre de subscriptors, *L'Esport Català* va publicar el seu darrer número el 26 de setembre de 1927, i la redacció va decidir passar a formar part de *La Nau*.

Cap al final d'aquest període naixeren nous rotatius com *Catalunya Esportiva* (Vendrell, 1928; abans *Penadés Deportivo*), *Crònica Esportiva* (Tàrrrega, 1929), *La Nau dels Esports* (Barcelona, 1929), *L'Espill* (Sabadell, 1930) i *La Rambla* (Barcelona, 1930).

Al setmanari *La Nau dels Esports* (1929-1930) van destacar les aportacions literàries d'Isidre Corbinos i Carles Soldevila. No obstant, el setmanari es deixà de publicar al cap de 18 números, i el darrer va ser publicat el 3 de febrer de 1930.

La Rambla (1930-1939), setmanari que estava finançat per Josep Sunyol i Garriga, president de la Federació Catalana de Futbol i, més

tard, del Futbol Club Barcelona, va ser el periòdic esportiu catalanista d'esquerres més reeixit del període. Val a dir que el 1936 es va convertir en diari. *La Rambla* reivindicava el lema «Esport i Ciutadania», que tant havien posat en pràctica els joves de la Jovent Republicana de Lleida (BADIA 2014; PUJADAS & SANTACANA 1992; PUYALTÓ & NAVARRO 2000).

D'altres publicacions emblemàtiques són *l'Esplai* (1931) o el *Portaveu del Club Femení i d'Esports de Barcelona* (1930), que també defensaren la llengua catalana (JUSTRIBÓ 2014; REAL 1998).

Els lligams literaris amb l'esport s'expressen sobretot a partir dels anys vint, relacionats amb el dinamisme que generen els moviments avantguardistes i un confessat sentiment esportiu. És rellevant destacar la influència d'Eugeni d'Ors i la dèria del món anglosaxó. Un bon exemple és el deixeble Joan Crexells.⁷ El filòsof català ja mostra aquesta influència i veneració anglosaxona (CREXELLS 1924, 1925, 1935). Aquests són elements que prenen referències en els literats catalans, els quals volen expressar-se amb les voluntats que el poble té per la seva llengua. Els moviments literaris que es troben del noucentisme a l'avantguardisme van deixar la seva empremta en la temàtica esportiva. El modernista cafè dels Quatre Gats és un dels epicentres on es troba la flor i nata de la literatura noucentista, però també la de l'esport. Molts dels literats d'aquesta època són fills de la burgesia i es mouen en els cercles socials en els quals l'esport també apareix. Destaquen poetes com Josep Vicenç Foix, Guerau de Liost, Joan Oliver, Josep Maria López-Picó o Carles Sindreu (BALIUS 1999, 2000; MOLAS 2008) i novel·listes com Francesc Trabal (POCH 2005a, 2005b). Així mateix, Pompeu Fabra també és aficionat al tennis, Josep Pla al futbol i Foix a l'aviació.

En l'avantguardisme literari foren molt populars cal·ligrames tenístics de Carles Sindreu, que, amb el pseudònim de Fivaller, presentava habitualment a *L'Esport Català* (ARENAS 2003).

Altres erudits politòlegs, lingüistes o literats es manifestaren i aportaren reflexions crítiques al voltant de l'esport. Antoni Rovira i Virgili (1926) a la *Revista de Catalunya*, que ell mateix dirigia, par-

7. A més del citat Pere Vergés.

lava d'«El Futbol a casa nostra» i tractava sobre els aspectes del problema esportiu, destacant que només podia ser esportista aquell que estudiava i/o treballava (BERASATEGUI 2004). Josep Pla el 1926 interveïa a *La Publicitat* per parlar del «Pro-Rugby» (BALIUS 1997). El mateix Carles Soldevila escriu a la revista *D'Ací i d'Allà* i dirigeix una secció d'esports. En la poesia també hi ha representacions de J. V. Foix, Sagarra, Josep Carner, G. de Liost, Salvat-Papasseit, Carles Riba o J. M. López-Pico.

Josep Guilera (1927, 1931) o Josep Bertrams (1931) obrien un espai al voltant de la literatura excursionista i de viatges, diferent al que s'havia escrit fins ara:

La principal raó que m'ha decidit ha estat comprovar la mancança de llibres catalans dedicats exclusivament a la muntanya i a l'excursionisme. No em refereixo a les guies de comarques ni a les monografies, puix les lletres catalanes s'honoren amb exemplars tan perfectes i meritíssims com les obres de Juli Soler i Cèsar A. Torras entre aquelles i els fulletons editats pel Centre Excursionista de Catalunya i alguna altra entitat entre les darreres.

Vull referir-me al conjunt de records i d'impressions que pot resumir aquell que hagi viscut amb alguna freqüència en estret contacte amb la muntanya. I en aquest sentit les nostres lletres en van ben escasses si exceptuem les pàgines dels nostres butlletins excursionistes que es publiquen a casa nostra.

He cregut que al costat de les publicacions glossant els viatges fets pels catalans arreu del món també hi haurien de figurar unes quantes notes de vida muntanyenca, encara que fossin d'un tan migrat interès com les que ara us vinc a oferir.

Si la literatura que s'ha donat en denominar literatura alpina fós entre nosaltres tan divulgada i conreada com és en altres països, tingueu per segur que mai m'hauria passat pel cap la idea de què jo n'arribés a publicar un recull.

Un seguit d'obres considerades clàssiques i també de les darreres novetats han estat traduïdes de seguit en diferents idiomes però fins ara, que jo sàpiga, ni un volum ni unes curtes ratlles han estat versades al català ni al castellà.

Aquest oblit o abandó per una literatura que està plena de bel·leses és el que m'ha fet decidir a completar els presents assaigs. (GUILERA 1927: 7-8)

A partir dels setmanaris humorístics es van incentivar projectes literaris més agosarats. Valentí Castanys i Alfons Roure (1925) es van atrevir a portar el futbol al teatre. El 19 de maig de 1925 estrenaven al teatre Romea *El partit del diumenge. Sainet de costums deportives en tres actes*, una obra que també va ser publicada per l'Escena Catalana. Cap a finals dels anys vint s'inicia la novel·la de tema esportiu. Francesc Rosell i Rossend Pich (1928) publiquen a la Llibreria Catalònia *Judas futbolista*; Enric Guardiola (1929) presenta la novel·la de costums esportius *Els colors del club*; i el sabadellenc Francesc Trabal (1931, 1988) *Quo vadis, Sánchez?*, obra que va ser presentada en el Premi Cèsar August Torras de la Federació Catalana de Futbol, que al capdavall quedà desert (GUANSE 1931). Guardiola (1929: 7) deia que l'assaig de novel·la que presentava, *Els colors del club*, només pretenia «demostrar que els veritables literats poden trobar en l'amplíssim i inexplorat camp de la vida de l'esport, tipus i fets força interessants capaços de servir de tema a un reguitzell de novel·les de debò». En els relats curts destaca *Anotacions. Dietari d'un nedador* de Joan Draper i Fossas (1924).

Però la història del futbol català havia de quedar registrada en una obra que fes justícia al seu potencial. Això fou possible al *Llibre d'or del futbol català*, edició patrocinada per la Federació Catalana de Futbol (RIBES 1928). Aquesta és una joia per a bibliòfils del futbol que recull en català, castellà, anglès i francès la descripció dels principals clubs catalans.

Efectivament el futbol, que s'omplia d'arrels populars, també es volia catalanitzar en l'àmbit literari i cultural. En aquest sentit s'organitzà el I Cicle de conferències de la Federació Catalana de Futbol (1929), que comptà amb la participació, entre d'altres, de Josep M. de Sagarra. Aquesta faceta literària continuà en els anys posteriors. El 1931 el Programa esportiu i cultural de la Federació Catalana de Futbol compta també amb un concurs literari, «Premi Cèsar August Torras» (AYMANI, 1930), i un altre cicle de conferències en què es destacà la participació de Carles Soldevila, que parlava sobre «Esport i Literatura» (BERASATEGUI 2004; MOLAS 2008) (veg. la Figura 1).

En aquests anys torna a aparèixer una literatura excursionista renovada que actua com a motor cultural en els grups de resistència

Figura 1. Font (Molas 2008). Cartell de Valentí Castanys

cultural i política que s'aixopluguen en l'excursionisme (CARRERAS 1927; DALMAU 1930; PUJOL 1928, 1930, 1931). Alguns d'aquests grups mantenen posicions del catalanisme radical, com així ho demostren les obres publicades per diversos autors, que són els líders d'aquests moviments que freguen posicions paramilitars, com en el cas d'en Josep Maria Batista i Roca (1927), membre d'Estat Català i fundador de les colles de Minyons de Muntanya i dels Guies excursionistes i més tard de «Palestra», amb la col·laboració de Pompeu Fabra i d'altres personatges de destacat perfil (DURAN 2007).

Aquests són uns anys en els quals el jovent lluita per un agrupament nacional i s'encoratja amb aquest discurs. Així ho manifestava el que més tard va ser l'alcalde de Barcelona Jaume Aiguader (1930) amb el clam «Amb Catalunya i per Catalunya».

Finalment, també cal destacar diverses revistes de grups escolars, redactades pels alumnes, amb informació diversa, en algun cas relacionada amb l'esport, tant sobre les activitats i partits duts a terme dins l'escola, com fins i tot sobre esdeveniments esportius. Aquest fet és destacable perquè els alumnes contribuïen a la difusió en català de l'esport que ells gaudien i practicaven.

6. EN TEMPS DE LA SEGONA REPÚBLICA

A partir del 14 d'abril de 1931 el context va ser un altre de ben diferent. Els moviments catalanistes s'havien organitzat durant la repressió de l'etapa anterior. El triomf d'Esquerra Republicana va dur polítiques potenciadores del catalanisme. La militància que promou la llengua comença a tenir els seus fruits.

En aquests anys continuen els butlletins d'entitats esportives com *Natació* —portaveu del CN Barcelona (1928)—, *Flama* (1931) —revista de la Federació de Joves Cristians de Catalunya—, *Catalunya Atlètica* (1933), *Atletisme* —publicació mensual del Club Acció Atlètica— (1933), *Gimnàstica* (1934), *Esquí* (1935). Però com ja hem dit, *La Rambla* (1930) assumirà el lideratge del catalanisme, que estarà vinculat a Esquerra Republicana de Catalunya.

Durant aquests anys, la popularització de l'esport i l'onada de propaganda catalanista permeté ja la publicació d'algunes poques obres tècniques que trencaven el monopoli de la literatura gimnàstica i esportiva en castellà. Un exemple és *Nocions d'esquí* de Miquel Albareda (1933), un manual impulsat pel Centre Excursionista de Catalunya que omplia el buit de l'ensenyament de l'esquí, perquè totes les obres conegudes eren escrites en idiomes estrangers.

Pel que fa a l'educació física, altres publicacions destacades van ser les de Joaquim Ral (1936) i Joan Soler i Damians (1936). Una excepció va ser *Basquetbol* de Bucheli (1938), que, en plena guerra civil,

va esdevenir la primera i única obra de caire esportiu publicada pel Comissariat d'Educació Física i Esports.

Entre el desert d'aquesta literatura sorgiren petites publicacions —de baix pressupost editorial— per tal de divulgar coneixements. Aquestes obres eren fins i tot finançades amb el suport comercial o d'entitats culturals. Un exemple es l'obra de natació d'Enric Granados (1932), que va publicar amb l'ajut de la marca de banyadors «Mare Nostrum».

La Col·lecció Popular Barcino —llibres econòmics de butxaca— va incorporar algunes obres al voltant de la matèria (FOYÉ 1933; RAL 1936, SERCH 1932, 1934).

Una altra publicació va venir de la Federació Catalana de Rugbi (FCR). Durant els anys trenta, Catalunya era la principal protagonista del rugbi a Espanya. Catalunya va ser el primer lloc on va arrancar aquest esport, al voltant de 1921. La FCR i l'Espanyola foren creades al mateix temps a Barcelona, l'any 1925, sota la presidència de Baldiri Aleu. El rugbi va manifestar des de bon principi la seva estima per la llengua. La seva identificació catalanista va tenir com a moment de màxima exaltació el 1934, any en el qual la Federació Internacional de Rugbi va reconèixer com a membre oficial, amb ple dret, la FCR (TORREBADELLA 2006). Aquest fet va provocar que la FCR publicqués un document commemoratiu del moment històric:

Catalunya, éssent conductor del nostre esport a Ibèrica, trobant-se moralment divorciada de la Federació Espanyola, i trobant-se aquesta dissolta per la dimisió dels seus elements directius, prenent damunt la Federació Catalana tota la responsabilitat i amb la força que ens donava el nostre Estatut, reconeixement de les nostres llibertats i de la nostra personalitat, acordarem anar a París. No detallaré la reunió de París, però si diré que Catalunya fou admesa amb plé coneixement de causa i assabentats tots els delegats de la representació de Catalunya que portava el nostre delegat, que demostra de faisó brillant, lleis i decrets apareguts sobre la nostra autonomia política, la personalitat de Catalunya. Es convoca una nova reunió que s'havia de celebrar el 24 de març a Hannòver, i en ella es procedí a la constitució definitiva de la Federació Internacional de Rugbi Amateur. En un extracte de la reunió radiat per la emisora parisenca, per primera vegada en la nostra història el nom de

Catalunya fou anunciat com a formant par del consorci europeu de l'esport, com a Federació Nacional i amb representació pròpia. La data del dos de gener deu escriure's amb lletres d'or en la història de l'esport català. (FEDERACIÓ CATALANA DE RUGBY 1934: 14-15)

Un altre exemple digne de menció va ser la revista trimestral *Gimnàstica*, il·lustrada per la Federació Catalana de Gimnàstica (FCG), que va publicar-se el 1934 i que pot considerar-se la primera publicació periòdica en català que es va dedicar íntegrament a l'educació física:⁸

Per primera vegada, en llengua catalana, es publica una revista dedicada a l'Educació física. [...] En GIMNÀSTICA hom hi tractarà els problemes de l'educació física (gimnàstica i esports) sota els punts d'informació, doctrinal i de crítica; per això, aquestes planes estaran obertes a totes les doctrines, per atrevides que siguin, i hom hi podrà esposar lliurement tots els sistemes i fer-hi totes les critiques, sempre amb un to mesurat, sota un punt de vista general i amb el bon desig de treballar per la nostra terra. (FCG 1934a: 1)

El 1934 l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya, d'acord amb la Federació Catalana de Gimnàstica, va convocar un concurs de poesia per tal de constituir un himne de gimnàstica en català.⁹ En aquest mateix any, la revista *Gimnàstica* va obrir les bases d'un concurs lliure per a publicar un llibre de gimnàstica en català. L'objectiu pretenia esperonar l'edició dels primers llibres de l'educació física en llengua catalana. En aquest concurs es presentaren els senyors Narcís Díaz i Romañola, Joan Soler i Damians, i Joaquim Ral (FCG 1934b). A la revista *Gimnàstica* s'anunciava el que havia d'ésser el «primer llibre de gimnàstica escrit per un català, en llengua catalana» (FCG 1934: 25). L'autor premiat en aquest concurs va ser el Dr. Joan Soler i Damians, que va presentar l'obra *Assaig d'un pla d'Educació física*, un volum de

8. La FCG va ser constituïda el 1932 amb la presidència de Carles Pi i Sunyer i l'adhesió de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, CADCI, l'Associació Cultural Gimnàstica Deportiva, el Centre Gimnàstic Barcelonès, el Club Gimnàstic de Tarragona i la Federació de Joves Cristians de Catalunya.

9. «Concurso de Poesías de Educación Física», *El Mundo Deportivo*, dijous 13 de desembre de 1934, p. 2.

més de tres-centes pàgines. Com sabem, aquesta obra no va aparèixer fins el 1936, i de manera inacabada (TORREBADELLA 2000). Aquest mateix any també es publicava l'obra del Dr. Joaquim Ral i Banús, *Resum d'Educació Física*. A la revista *Gimnàstica* aquest autor presentava alguns articles que, segons ell, corresponien a fragments del llibre inèdit *Per un Pla d'educació física*. Joaquim Ral publicà posteriorment dos llibres més, en la mateixa editorial, que ben bé podrien correspondre's amb aquella obra truncada per la guerra civil que es pretenia publicar en temps de la II República (TORREBADELLA 2000).

L'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya (1935) va intentar fer el I Congrés Català d'Educació Física a l'octubre de 1935. Tot i que el Congrés no es va fer, sí que va quedar palès que aquesta institució «és una entitat cultural, de caràcter essencialment científic i tècnic; la seva finalitat cabdal és el millorament de la raça catalana» (TORREBADELLA 2013: 27). Així mateix, l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya va organitzar el 1937 un cicle de conferències (RAL, SOLER, & MIRA 1937).

Joaquim Ral i Banús (1936: 8) denunciava la poca bibliografia que hi havia a Catalunya en matèria d'educació física: «Amb la present publicació —que ve a omplir una llacuna avui inexplicable, dins de la nostra bibliografia— voldríem contribuir a créixer l'interès de les joventuts catalanes vers aquestes sanes i nobles activitats».

Al març de 1938, el Comissariat d'Educació Física i Esports també va crear un premi literari de 1000 pessetes per aquell autor/a que aportés «la millor novel·la original i inèdita escrita en català d'ambient esportiu i relacionada amb l'actual guerra contra el feixisme que posi de relleu la importància que per al combatent representa una eficient preparació física». També destinava un altre premi de 300 pessetes «al combatent del millor conte original i inèdit escrit en català de caràcter social que més valori el paper de l'educació física en la plasmació de la nova Espanya que sorgeixi de la guerra contra el feixisme» (L'AUTONOMISTA 1938: 1). No tenim notícies dels resultats d'aquest premi. Curiosament, tot i l'ambient de crisi que comportava la guerra civil, el president de la Federació Catalana de Bàsquet, Joan Bucheli (1938) va publicar el *Bàsquetbol*. Sota l'edició del Comissariat d'Educació Física i Esports de la Generalitat de Catalunya, aquesta obra fou la primera publicació tècnica editada pel bàsquet català i la primera publicació

esportiva editada per un organisme oficial de l'esport. Aquest fet manifesta el desig de no rebutjar la divulgació esportiva i la llengua en el decurs de la guerra.

Coincidint en aquest context, la publicació de la revista *Pàtria*, apareguda el gener de 1938 i totalment dedicada a l'escoltisme català, representava un clar exponent del nacionalisme català. Simbolitzava unes voluntats en favor de l'alliberament militarista, i en contra de l'anticatalanisme dels *boy scouts* o Exploradores Españoles:¹⁰

L'escoltisme, que fins ara l'hem tingut a veure a casa nostra ple d'estrangerisme que hom no li ha sabut llevar, o que se l'ha convertit en una institució confessional, té ara davant seu un ampli horitzó, ple de clares perspectives que permeten que a Catalunya se'l copsi com és.

La nostra Pàtria, que sempre s'ha expressat com un poble lliberal i antimilitarista, ha esguardat amb recel l'escoltisme, doncs sempre l'hi ha estat presentat, amb les característiques militars, i no amb demostracions pràctiques del que és una escola de civisme. (PLOMA D'ALIGA 1938: 1)

És, per tant, destacable tot aquest conjunt d'iniciatives que aportaren diversos aspectes esportius a la llengua i literatura catalanes.

En total hem localitzat 72 publicacions. D'aquestes, 24 obres estan centrades en l'excursionisme (Taula 1), 15 obres pertanyen a l'àmbit d'educació física i la gimnàstica (Taula 2) i 27 obres són d'altres temes esportius (Taula 3). També cal destacar 6 obres de literatura esportiva (Taula 4). Hem organitzat aquestes obres en quatre taules amb ordenació temàtica cronològica-nominal (vegeu-les a l'Annex).

Es comprova que les obres relacionades amb l'excursionisme ocupen un 33 % del total de la producció (Taula 1). Així mateix, les publicacions relacionades amb l'educació física i la gimnàstica (Taula 2), les d'altres temàtiques esportives (Taula 3), i les obres de literatura (Taula 4) tenen una presència respectivament del 21 %, 38 % i el 8 %.

10. Recordem que l'escoltisme o moviment dels *boys-scouts*, que en l'Estat s'anomenaren *Exploradores de España*, fou gelosament protegit durant la Dictadura de Primo de Rivera i utilitzat com a instrument polític per a la causa patriòtica. A Catalunya, també hi hagué *Exploradores Españoles*, però el moviment escoltista reeixí amb els Minyons de Muntanya i amb d'altres grups d'Exploradors, de caràcter català i independentista, els quals foren perseguits i censurats per la dictadura.

En un mateix sentit, els estudis bibliogràfics i bibliomètrics de Torredadella (2011) identifiquen 285 obres publicades a Catalunya en l'àmbit de l'educació física, la gimnàstica i l'esport entre 1800 a 1939. D'aquestes, 57 obres són escrites en català. Durant el segle XIX només hi ha 5 obres en català, d'un total de 48 obres publicades. En el segle XX el canvi és molt significatiu i supera el 20 %, amb 52 obres escrites en català d'un total de 237 publicacions. Cal citar que 262 d'aquestes obres estan publicades a Barcelona.

Per tant, aquí hem d'afegir 14¹¹ obres més escrites en català a les localitzades per Torredadella (ARMENGOL 1935; ATENEU IGUALADÍ 1936; CASTANYS 1935; CESSOLIS 1900, 1902; DRAPER 1924; GUARDIOLA 1929; LLIGA D'HIGIENE ESCOLAR DE SABADELL 1937; MORELLÓ 1934; PIN 1899; REUS 1936; ROSELL 1929; TRABAL 1931; SURIOL 1935).

5. CONCLUSIONS

Pràcticament totes les publicacions de l'educació física i de l'esport en català van rebre subvenció pública. Tanmateix, hem de posar l'excepció en les obres que sorgiren en l'àmbit de l'excursionisme, afavoridor de la cultura en llengua catalana. Institucionalment des de la projecció de les entitats excursionistes ja hi havia la protecció de la llengua i la voluntat de recuperar-la. Aquest fet ha quedat representat en els butlletins de les mateixes associacions i en un important nombre de publicacions que no va superar mai cap altre esport.

La majoria de la literatura gimnàstica i esportiva de l'educació física va ser publicada en castellà. Les obres en català tenien un format reduït i de baix cost i la majoria de les publicacions no arribaven a les cent pàgines. Els editors no pretenien cap negoci, ja que aquest tipus d'obres interessaven a poca gent; més aviat tenien un tarannà reivindicatiu de la llengua i no tan comercial.

11. No s'ha comptabilitzat com a obra pròpia de l'àmbit de l'educació física una de les obres referenciades per Torredadella (2011): *Escoles del Districte VI (1912), Història, organització i mètodes pedagògics*, Barcelona: Gustavo Gili, (ref. 375).

En aquestes obres hi copsem la restitució cultural i nacional de Catalunya. La represa literària en català havia també d'estendre's en els cercles socials consumidors de l'emergent associacionisme esportiu i cultural. L'obra de culturització nacional es fa palesa també amb la propaganda de la cultura física i de la seva difusió ideològica escrita en català. Aquesta propaganda va destinada des de la petita burgesia a les classes més populars, sobretot amb la premsa esportiva de masses que sorgeix amb el futbol.

Tres són els moments destacables dels inicis del catalanisme en la literatura de caire esportiu. El primer s'inicià amb el catalanisme romàntic de l'excursionisme de finals del segle XIX. El segon període té com a protagonista el futbol i els setmanaris humorístics, una lectura que es podia compartir. L'altre moment clau va ser a partir de la Segona República, període en el qual es va intentar redreçar el buit que encara hi havia en la matèria esportiva, amb la qual cosa també podem apreciar el significatiu increment d'obres escrites en català. Aquesta tasca de normalització en l'ús literari i tècnic de la llengua catalana en l'esport també portava el suport d'institucions com l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya, la Unió Catalana de Federacions Esportives, la Federació Catalana de Gimnàstica i el Comissariat d'Educació Física i Esports de la Generalitat de Catalunya. És per això que, si en el teixit associatiu i polític catalanista s'utilitzava l'esport com a vehicle per a la construcció nacional de Catalunya, era evident també que calia dirigir-se als ciutadans en la pròpia llengua del país. En aquest sentit, la literatura i les obres tècniques de l'esport escrites en llengua catalana van representar un punt de cohesió entre aquells que en l'esport hi duïen quelcom més que la pràctica. Com deia Jaume Aiguader (1930: 22): «Joves esportius: Endavant amb Catalunya i per Catalunya de cara al món».

BIBLIOGRAFIA

ACADÈMIA D'EDUCACIÓ FÍSICA DE CATALUNYA (1935): Acadèmia d'Educació Física de Catalunya, *I Congrés Català d'Educació Física, Barcelona 21, 22, 23, 24, 25 i 26 d'octubre 1935, Reglament*, Barcelona: Acadèmia d'Educació Física de Catalunya.

- AIGUADER (1930): Jaume Aiguader, *Amb Catalunya i per Catalunya*, Barcelona: Publicació Arnau de Vilanova.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1920): Ajuntament de Barcelona. Comissió de Cultura, *Bany de Mar per als alumnes de les Escoles de Barcelona*, Barcelona: Editorial Catalana.
- (1932): Ajuntament de Barcelona. Comissió de Cultura, *L'obra de les colònies escolars, banys de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona, 1906-1931*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (1935): Ajuntament de Barcelona, *Acampades, assaig amb nois de les colònies escolars: aspectes social i educatiu*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ALBAREDA (1933): Miquel Albareda, *Nocions d'esquí*, Barcelona: Atenes A. G.
- ARENAS (2003): Carme Arenas, «Art, literatura i esport: els cal·ligrames de Carles Sindreu», dins: *La literatura i l'art en el seu context social*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ARIBAU (1820): Bonaventura Carles Aribau, «De la gimnástica y de las artes mecánicas consideradas como parte de la educación», *Diario Constitucional, político y mercantil de Barcelona*, 134 (24-25 juliol), ps. 1-3.
- ARMENGOL (1935): Francesc Armengol, *El Club d'Escacs Barcelona vist per mi*, Barcelona: Pereda.
- ARTELLS (1972): J. J. Artells, *Barça, Barça, Barça. FC Barcelona, esport i ciutadania*, Barcelona: Ed. Laia.
- ATENEU IGUALADÍ (1936): Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, *Exercicis de gimnástica*, Igualada: Ateneu Igualadí de la Classe Obrera. Secció de Gimnástica.
- AYMANI (1930): Lluís Aymani i Baudina, «Entorn del Premi», *La Rambla de Catalunya*, 3 de novembre de 1930, p. 1.
- BADIA (2014): Jordi Badia, «Josep Sunyol i Garriga. Esport i ciutadania», *Cercles: revista d'història cultural*, 17, ps. 121-138.
- BALIUS (1997): Ramon Balius, *El que pensava Josep Pla de l'esport*, Barcelona: INEFC.
- (1999): Ramon Balius, «El tennis, un esport poètic», *Apunts. Educació Física i Esports*, 55, ps. 111-107.

- (2000): Ramon Balius, «L'esport també pot inspirar poesia», *Apunts. Educació Física i Esports*, 61, ps. 114-115.
- BATISTA (1927): Josep M. Batista i Roca, *Manual d'excursionisme*, Barcelona: Ed. Barcino.
- BERASATEGUI (2004): Maria Lluïsa Berasategui, «Futbol i cultura durant el període d'entreguerres», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 2004, 7, ps. 217-228.
- BERENGUER (1926): August Berenguer, *Samitier. L'home i el jugador*, Barcelona: Planas.
- BERTRANS (1931): Josep Bertrams Solana, *La Vall d'Aran: 'Suïssa Catalana'. Guia del turista*, Barcelona: Imp. L'Avenç.
- BORRELL & SANVICENÇ (1998): Josep Borrell i Paquita Sanvicenç, *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs-Josep Pleyan de Porta*, Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- BOSCH DE LA TRINXERIA (1887): Carles Bosch de la Trinxeria, *Records d'un excursionista*, Barcelona: Imp. La Renaixença.
- BRASÓ (2014): Jordi Brasó, «Inicios del ajedrez en la prensa y en las publicaciones deportivas en España (1861-1915)», *Recorde: revista de Història do Esporte*, vol. 7, 1 (gener-juny), ps. 1-34.
- (2016a): Jordi Brasó, «Las primeras revistas de ajedrez en España. Estudio de los contenidos de tres revistas (1862-1930)», *Recorde: revista de Història do Esporte*, vol. 9, 1 (juliol-desembre), ps. 1-19.
- (2016b): Jordi Brasó, «Los libros de ajedrez en España (1900-1939): Repertorio bio-bibliográfico y estudio bibliométrico», *Anales de Documentación*, vol. 19, 1, ps. 1-17.
- BRASÓ & TORREBADILLA (2015): Jordi Brasó i Xavier Torrebadilla, «El joc del 'rescat' en el procés constituent de l'esport contemporani a Catalunya (1920-1926)», *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, vol. 33, 1, ps. 79-91.
- BRUNET (1900): Josep Brunet, «Al llegidor», dins: *De les costums dels homens e dels oficis dels nobles, sobre el Joch dels Escachs*, Barcelona: L'Avens, ps. IV-V.
- BUCHELI (1938): Joan Bucheli, *Basquetbol*, Barcelona: Edicions del Departament de Cultura del Comissariat d'Educació Física i Esports de la Generalitat de Catalunya, 1938.

- CAPDEVILA (2012): Joaquim Capdevila, *Modernització i crisi comunitària. Estudis d'etnohistòria rural. La Catalunya occidental en el canvi dels segles XIX i XX*, Lleida: Universitat de Lleida.
- CARBÓ (1924): Daniel Carbó i Santaulària, *Historial del F. C. Barcelona, 1899*, Barcelona: Imp. Costa.
- CARRERAS (1927): Joan Carreras Palet, *Nocions de topografia per a ús i utilitat dels excursionistes*, Barcelona: Llib. Catalònia.
- CASTANYS & ROURE (1925): Valentí Castanys i Alfons Roure, *El partit del diumenge. Sainet de costums deportives en tres actes*, Barcelona: Salvador Bonavía.
- CATALUNYA GRÀFICA (1935): Catalunya Gràfica, *Catalunya Atlètica: VIII Campionat d'Espanya de Marxa (Gran fons), Barcelona 7 d'abril 1935*, Barcelona: s. e.
- CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (1913): Centre Excursionista de Catalunya, *Sports d'hivern-1913*, Barcelona: Tip. Lit. Fiol y Ca. S.
- CESSOLIS (1900): Jaume Cessolis, *De les costums dels homes e dels oficis dels nobles, sobre'l Joch dels Escachs*, Barcelona: L'Avens.
- (1902): Jaume Cessolis, *Libre de bones costums dels homes e dels oficis dels nobles*, Barcelona: Francisco X. Altés.
- COMAMALA (1921): Carlos Comamala, «El futbol i la cultura física», *Butlletí Oficial del Futbol Club Barcelona*, 2 (març), ps. 1-2.
- CONCURSO DE POESÍAS DE EDUCACIÓN FÍSICA (1934): Concurso de poesías de educación física, *El Mundo Deportivo* (13 de desembre), p. 2.
- CONGRESSOS EXCURSIONISTES CATALANS (1911): Congressos Excursionistes Catalans, *Deliberacions del Primer Congrés Excursionista*, Lleida: Est. Sol y Benet.
- COUBERTIN (2004): Pierre de Coubertin, *Lliçons de pedagogia esportiva*, Vic: Eumo.
- CREXELLS (1924): Joan Crexells, «Professors i deixebles anglesos», *La Publicitat* (31 de juliol), p. 1.
- (1925): Joan Crexells, «L'element moral en l'esport», *La Publicitat* (27 de febrer), p. 1.
- (1935): Joan Crexells, «Notícies pedagògiques», *Garbí*, 12, ps. 17-18.

- CURET (1924): Josep Maria Curet, *El Centre Excursionista 'Minerva' i la seva obra: Conferència donada pel president del Centre en l'estatge de la Cooperativa 'La Fraternitat'*, Barcelona: Publicacions del C. E. Minerva.
- DALMAU (1930): Rafael Dalmau i Farreres, *Recull de petites excursions: 25 itineraris i un mapa*, Barcelona: Rafael Culleras.
- DOMÈNECH (1931): Joan Domènech i Mas, *Cultura física. Ponència del cicle de converses sobre temes d'interès local, organitzat pel Centre de Lectura en el curs, 1930-1931*, Reus: Imp. Foment.
- DRAPER (1924): Joan Draper, *Anotacions. Dietari d'un nedador*, Barcelona: Imp. Altés.
- DUNCAN (1932): Raimon Duncan, *La dansa i la gimnàstica*, Barcelona: Imp. Segarra.
- DURAN (2007): Lluís Duran, *Intel·ligència i caràcter. Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*, Barcelona: Editorial Afers.
- (2009): Lluís Duran, *Breu història del catalanisme: Del segle XIX a la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- EDITORIAL (1922): «Qui som i a qué venim», *La Raça*, 26 de desembre de 1922, 1, p. 1.
- ELIAS (1901): Josep Elias Juncosa, «Sport», *La Il·lustració Llevantina*, 1, ps. 1-2.
- (1902): Josep Elias Juncosa, «La Vida física», dins: *Calendari català per l'any 1902*, Barcelona: Llibreria Joan Bta. Batlle, ps. 154-156.
- (1904): Josep Elias Juncosa, «L'any esportiu», dins: *Calendari català per l'any 1904*, Barcelona: Llibreria Joan Bta. Batlle, ps. 119-121.
- (1916): Josep Elias Juncosa, *Jocs de pilota. Notícia i regles*, Barcelona: Ed. Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, Imp. Catalònia.
- (1918): Josep Elias Juncosa, *Exercicis de Mar*, Barcelona: Imp. Llib. Ricard Durand i Alsina.
- (1920): Josep Elias Juncosa, *Els jocs olímpics de l'antiga Grècia*, Barcelona: Editorial Catalana.
- ELIAS I CAMPINS (1992): Raimon Elias i Campins, *Josep Elias i Juncosa 'Corredisses', un precursor de l'olimpisme català*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència.

- ESCACS D'AMOR (1914): «Escacs d'Amor», *Bibliofília*, 3, ps. 414-439.
- EXÈRCIT CATALÀ (1923): Exèrcit Català, *Marxes i campaments*, Barcelona: Publicacions de l'Estat Català.
- FAGELLA (1935): Ramon Fagella, *Salut i educació física*, Barcelona: Publicacions de l'Editorial Pedagògica Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.
- FAURA (2007): Neus Faura, «Tradició i innovació en la formació de la terminologia futbolística dels mitjans de comunicació», dins: Casals, Daniel; Faura, Neus; Torrent, Anna M. (eds.) (2007), *Futbol i llengua*, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, ps. 25-32.
- FCG (1934a): FEDERACIÓ CATALANA DE GIMNÀSTICA, «[Editorial]», *Gimnàstica*, 1, p. 1.
- (1934b): FEDERACIÓ CATALANA DE GIMNÀSTICA, «Noticiari», *Gimnàstica*, 2, p. 25.
- FEDERACIÓ CATALANA DE FUTBOL ASSOCIACIÓ (1929): «Federació Catalana de Futbol Associació», *Cicle de conferències*, Barcelona: Federació Catalana.
- FEDERACIÓ CATALANA DE NATACIÓ AMATEUR (1923): Federació Catalana de Natació Amateur, *Anuari de la Federació Catalana de Natació Amateur*, Barcelona: Imp. Dalmau, Yuste i Bis.
- FEDERACIÓ CATALANA DE RUGBY (1926): Federació Catalana de Rugby, «El còdig i reglaments del rugby s'ha publicat en català», *L'Esport Català*, 5 de gener de 1926, p. 15.
- (1934): Federació Catalana de Rugby, *Rugby 1922-1934. Edició especial extraordinària amb motiu del reconeixement de la Federació Catalana de Rugby per part de la Federació Internacional de Rugby Amateur*, Barcelona: Federació Catalana de Rugby.
- (1935): Federació Catalana de Rugby, *Regles del joc segons la International Board Rugby (temporada 1935/36) traduïdes directament de l'anglès i adaptades a la terminologia catalana*, Barcelona: Federació Catalana de Rugby.
- FEDERACIÓ D'ESQUÍ DE CATALUNYA (1936): *Anuari de l'esquí català 1936*, Barcelona: Federació d'Esquí de Catalunya.
- FIGUERES (1994): Josep Maria Figueres i Artigues, «La premsa diària en llengua catalana a finals del segle XIX», *Gaceta*, 1, ps. 33-51.

- FOYÉ (1933): Marià Foyé, *Resum d'aviació*, Barcelona: Editorial Barcino.
- FUMEN (1922): Fumen [Antoni Rovira i Virgili], «Cop de Pilota», *La Campana de Gràcia* (20 de maig), p. 2.
- (1922): Fumen [Antoni Rovira i Virgili], «'Cop de Pilota'», *La Campana de Gràcia*, 20 de maig de 1922, p. 2.
- GIVANEL (1931): Joan Givanel i Mas, *Bibliografia catalana de premsa. Vol. I*, Barcelona: Institut Patxot.
- GRANADOS (1932): Enric Granados, *Com es fa un nedador*, Barcelona: Seix i Barral.
- GUANSÉ (1930): Domènec Guansé, «L'humor i l'esport. El llibre de Treball», *La Rambla de Catalunya*, 7 de setembre de 1931, p. 7.
- GUARDIOLA (1929): E. Guardiola Cardellach, *Els colors del club*, Barcelona: Publicacions Mundial.
- GUILERA (1927): Josep Maria Guilera i Albiñana, *Excursions pels Pirineus i els Alps*, Barcelona: Llib. Catalònia.
- (1931): Josep Maria Guilera i Albiñana, *Carnet d'un esquiador (1915-1930)*, Barcelona: Llib. Catalònia.
- INSTITUT CATALÀ DE GIMNÀSTICA RÍTMICA (1914): Institut Català de Gimnàstica Rítmica, *Opinions i comentaris a l'entorn de la gimnàstica rítmica, mètode d'educació pel ritme del Prof. Dr. Jaques Dalcroze*, Barcelona: Imp. Horta.
- J. B. (1902): J. B., «Remitido (sobre foot-ball) Sr. Director de Los Deportes», *Los Deportes*, 6 (9 de febrer), ps. 89-90.
- JAUMEANDREU, (1937): Ernest Jaumeandreu, «Himne als escacs», *Els Escacs a Catalunya*, 126, p. 2329.
- JOVENTUT REPUBLICANA DE LLEIDA (1921): Joventut Republicana de Lleida, *L'entrenament pel atletisme: Regles i consells per a practicar l'atletisme donats pels principals campions del mon*, Lleida: Biblioteca Joventut Republicana de Lleida.
- JUSTRIBÓ (2014): Daniel Justribó, *Feminitat, esport, cultura: pioneres de l'atletisme català (1921-1938)*, Barcelona: Daniel Justribó.
- L'AUTONOMISTA (1938): L'Autonomista, «Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Comissariat d'Educació Física i Esports. Concursos Literaris», *L'Autonomista: Diari d'Esquerra* (23 de març), p. 1.

- LA REDACCIÓ (1925): La Redacció: «En començar, *L'Esport Català*», 7 d'abril de 1925, p. 1.
- LASSERRA (1911): V. de Lasserra, *Excursions curtes: del Foix al Torredera i de la mar a les serres del Penadés, Montserrat, Sant Llorenç del Munt, Montseny i Montenegre*, Barcelona: Imp. L'Avenç.
- LLIGA D'HIGIENE ESCOLAR DE SABADELL (1937): Lliga d'Higiene Escolar de Sabadell, *Colònies escolars. Memòria resumint l'actuació d'aquesta entitat durant els vint-i-cinc anys transcorreguts des de la seva fundació: 1912-1937*, Sabadell: Imp. Elias Olivé.
- LOS DEPORTES (1906): Los Deportes, «Miscelánea», 414 (28 de juliol), ps. 438-440.
- MARGARIT (1923): Arnau Margarit, *Compendi del ben remar*, s. l. (Barcelona): s. e.
- MARIÀ (1897): Lluís Marià Vidal, *Noves excursions a la Pica d'Estats*, Barcelona: Tip. L'Avenç.
- MASPONS (1894): Francisco de S. Maspons i Labrós, *L'excursionisme català*, Barcelona: Tip. La Academia de Serra Germans y Rusell.
- MIR, BONET & LLOVERA (2009): Jordi Mir, Ester Bonet i Sílvia Llovera, «Pompeu Fabra i Poch (1868-1948). Fabra i l'esport: de la dimensió social a l'aportació terminològica», *Terminàlia*, 1, ps. 71-77.
- MIRÓ (2004): Ramon Miró, *Verdaguer i els Pirineus. Antologia*, Tremp: Editorial Garsineu.
- MOLAS (2008): Joaquim Molas, «Literatura i esport», dins: *L'esport a Catalunya. Nadala 2008. Any XLII*, Barcelona: Fundació Lluís Carulla, ps. 73-83.
- MORELLÓ (1904): Joaquim Morelló, *La Vall d'Àneu*, Barcelona: Tip. L'Avenç.
- MORENO (2013): Javier Luzón Moreno, «Alfonso el Regenerador. Monarquía escénica e imaginario nacionalista español, en perspectiva comparada (1902-1913)», *Hispania*, vol. 83, 224, ps. 319-348.
- OSONA (1880): Artur Osona Formentí, *Guia general de las montañas del Monseny: Amb la versió castellana i francesa, acompanyada del plan de la encontrada*, Barcelona: Imp. de la Renaixensa.
- PERARNAU (1929): S. Perarnau, «Els Escacs», *Els Escacs a Catalunya*, 25, p. 306.

- PIN (1899): Josep Pin i Soler, *Problemes d'escachs d'autors catalans contemporanis*, Barcelona: Henrich i Companyia.
- PLA (1926): Josep Pla, «Pro-Rugby», *La Publicitat*, 16466 (16 de desembre), p. 23
- PLOMA D'ÀLIGA (1938): «Editorial», *Pàtria*, 1 (gener), p. 1.
- POCH (2005a): Anna Poch Gasau, «L'esport en l'obra de Francesc Trabal: entre la denúncia y la modernitat», *Arraona. Revista d'Història*, 29, ps. 60-69.
- (2005b): Anna Poch Gasau, «Sport: A Literary Referent in Catalonia, 1920-36», *The International of the History of Sport*, vol. 22, 2, ps. 285-287.
- PONS (1924): March Pons, «De la velluria. Deports», *La Crònica de Valls*, 827 (9 de juliol), p. 2.
- PUJADAS & SANTACANA (1990): Xavier Pujadas i Carles Santacana, *L'altra Olimpíada. Barcelona'36: Esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona: Llibres de l'Índex.
- (1992): Xavier Pujadas i Carles Santacana, «Esport i ciutadania. Notes sobre un discurs a Catalunya en un període de canvi (1930-1931)», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 1, ps. 34-43.
- (1995a): Xavier Pujadas i Carles Santacana, «Esport, catalanisme i modernitat. La Mancomunitat de Catalunya i la incorporació de la cultura física en l'esfera pública catalana», *Acàcia*, 4, ps. 101-121.
- (1995b): Xavier Pujadas i Carles Santacana, *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya, vol. I (1870-1931)*, Barcelona: Columna, Diputació de Barcelona.
- (1997): Xavier Pujadas i Carles Santacana, *L'esport és notícia. Història de la premsa esportiva a Catalunya (1880-1992)*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- (2001): Xavier Pujadas i Carles Santacana, «La mercantilització del oci deportiu en Espanya. El cas del futbol (1900-1928)», *Historia Social*, 47, ps. 147-167.
- PUJOL (1928): F. Pujol Algueró, *Orientacions d'excursionisme*, Barcelona: Llib. Catalònia.
- (1930): F. Pujol Algueró, *Excursionisme i ciutadania*, Barcelona: Ed. Gost.

- (1931): F. Pujol Algueró, *Del nostre excursionisme*, Barcelona: Llibreria Espanyola.
- (1936): F. Pujol Algueró, *Tècnica de l'excursionisme*, Barcelona: Norma.
- PUYALTÓ & NAVARRO (2000): Lluís Puyaltó i Vicenç Navarro: *El Bàsquet a Catalunya. Des dels orígens fins a l'any 1938*, Barcelona: Fundació del Bàsquet Català.
- QUIROGA (2008): Alejandro Quiroga Fernández de Soto, *Haciendo españoles. La nacionalización de las masas en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- RAL (1936): Joaquim Ral Banús, *Resum d'Educació Física*, Barcelona: Editorial Barcino.
- RAL, SOLER & MIRA (1937): Joaquim Ral Banús, Dr. Soler Dopff i Dr. Emili Mira, *Text del cicle de conferències*, Barcelona: Maperm, Acadèmia d'Educació Física de Catalunya.
- REAL (1998): Neus Real Mercadal, *El Club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- REUS (1936): Reus, *Torneig Internacional d'escacs*, Reus: Ajuntament i escola del treball de Reus.
- RIBES (1928): B. Ribes Bancells, *Llibre d'or del futbol català: amb unes interessants notes gràfiques i informatives a honor del Futbol Nacional i Internacional*, Barcelona: Edicions Monjoia.
- ROIG (1992): Josep Maria Roig i Rosich, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: un assaig de repressió cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROSELL & PICH (1928): Francesc Rosell i Rossend Pich, *Judas futbolista*, Barcelona: Llibreria Catalonia.
- ROVIRA (1926): Antoni Rovira i Virgili, «El futbol a casa nostra. (Aspectes del problema esportiu)», *Revista de Catalunya*, vol. III, 25, ps. 379-388.
- RUBIÓ (1841): Joaquim Rubió i Ors, *Lo Gayté del Llobregat*, Barcelona: Estampa de Joseph Rubio.
- SALLE DE ROCHEMAURE (1909): Sr. Duch de la Salle de Rochemaure, *Gran Festa Sportiva*, Aurillac: Imp. Moderne.

- SANTACANA (2004): Carles Santacana, *La Mancomunitat de Catalunya i la política esportiva*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Consell Català de l'Esport.
- SARDÀ (1908): Félix Sardà Alemany, *L'sport catòlich. Conferència en el Ateneu de Sant Lluís Gonçaga, de la barriada de Sant Andréu de Palomar (Barcelona), ab ocasió de les Bodes d'or de dita fervosa Associació, celebrades lo día 28 de juny del present any, llegida*, Barcelona: Lib. Tip. Católica.
- SECCIÓ BAVARESA (1935): Secció Bavaresa del Club Alpí Alemany, *L'ús de la corda*, Munich, Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya.
- SERCH (1932): Amadeu Serch, *L'exemple de Txecoslovàquia*, Barcelona: Barcino.
- (1934): Amadeu Serch, *El camping: Esport de la vida a l'aire lliure*, Barcelona: Barcino.
- (1937): Amadeu Serch, «Els Escacs», *Els Escacs a Catalunya*, 121, p. 2236.
- SOLÀ (1971): Lluís Solà, *Xut!, 1922-1936*, Barcelona: Editorial Bru-guera.
- SOLER (1906): Juli Soler i Santaló, *La Vall d'Aran: Guia Monogràfica de la Comarca*, Barcelona: L'Avenç.
- SOLER I DAMIANS (1936): J. Soler i Damians, *Assaig d'un pla general d'educació física*, Barcelona: Norma editorial.
- SURIOL (1935): Josep Suriol i Torra, *Dos mil casos d'intervenció mèdica en l'esport*, Barcelona: Publicacions mèdiques.
- TERMES & COLOMINES (2003): Josep Termes i Agustí Colomines, *Patritotes i resistents. Història del primer catalanisme*, Barcelona: Ed. Base.
- TORRAS (1902): Cèsar August Torras i Ferreri, *Pirineu Català: Guia itinerari de l'excursionista a Camprodon*, Barcelona: Tip. L'Avenç.
- TORRAS I BAGES (1910): Josep Torras i Bages, *L'atletisme cristià. Carta pastoral amb motiu del sant temps de Quaresma*, Vic: Imp. Anglada.
- TORREBABELLA (2000): Xavier Torrebaddella Flix, *L'esport català durant la Segona República: el Comissariat d'Educació Física i Esports de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona: Col·legi de Lli-

- cenciats en educació Física i Ciències de l'Activitat Física i de l'Esport de Catalunya.
- (2006): Xavier Torredadella Flix, «Renovació del discurs olímpic català en una conjuntura d'expansió del sistema esportiu (1930-1939)», dins: *Catalunya i l'Olimpisme. Esport, identitat i Jocs Olímpics (1896-2006)*, Cornellà de Llobregat: Comitè Olímpic de Catalunya, ps. 68-93.
 - (2011): Xavier Torredadella Flix, *Repertorio bibliográfico inédito de la educación física y el deporte en España (1800-1939)*, Madrid: Fundación Universitaria Española.
 - (2012): Xavier Torredadella Flix, «Las primeras revistas profesionales y científicas de la educación física española (1882-1936)», *Apunts. Educación Física y Deportes*, 190, ps. 11-25.
 - (2013): Xavier Torredadella Flix, «L'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya. Un intent per legitimar un espai institucional i doctrinal de l'educació física en la II República», *Apunts. Educación Física y Deportes*, 114, ps. 23-35.
 - (2016): Xavier Torredadella, «Revisión histórica de la bibliografía gimnástico-deportiva impresa en Barcelona (s. XIX-1910)», *Biblios. Revista electrónica de bibliotecología, archivología y museología*, 65, ps. 52-69.
- TORREBADELLA & PLANAS (2011): Xavier Torredadella Flix i Àlex Planas Ballet, «Del deport a l'esport i de l'esport al deport. Molt més que una discussió terminològica», *Terminàlia. Revista de l'Associació Catalana de Terminologia*, 3, ps. 22-30.
- TORREBADELLA, OLIVERA & MARTÍNEZ (2015): Xavier Torredadella Flix, Javier Olivera Bertrán i Mireia Martínez Bou, «Origin and Institutionalisation of Sports and Gymnastics Associations in Nineteenth-Century Spain (1822-1900)», *Apunts. Educación Física y Deportes*, 119, ps. 7-54.
- TORRENT & TASIS (1966): Joan Torrent i Rafael Tasis, *Història de la premsa catalana*, Barcelona: Editorial Bruguera, ps. 465-466.
- TRABAL (1931): Francesc Trabal, *Quo vadis, Sánchez?*, Barcelona: Edicions La Rambla.
- (1988): Francesc Trabal, *Quo vadis, Sánchez?*, Barcelona: Quaderns Crema.

- UCELAY-DA (1994): Enric Ucelay-Da Cal, «Violencia simbólica y temática militarista en el nacionalismo radical catalán», *Ayer*, 13, ps. 237-264.
- (2003): Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona: Edhasa.
- VERDAGUER (1887): Jacint Verdaguer, *Excursions i viatges*, Barcelona: La Il·lustració Catalana.
- ZAR & BARBLAN (1931): Adolphe Zar & Pierre Barblan, *Gimnàstica amb esquís*, Barcelona: Esbart d'Esports de Neu de la Secció d'Excursions de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

ANNEX

1. Taules

Taula 1. 24 obres en l'àmbit de l'excursionisme (1800-1936). Ordenació cronològica-nominal

1. OSONA (1880), *Guia general de las montañas del Monseny: Amb la versió castellana i francesa, acompanyada del plan de la encontrada*
2. BOSCH DE LA TRINXERIA (1887), *Records d'un excursionista*
3. VERDAGUER (1887), *Excursions i viatges*
4. MASPONS (1894), *L'excursionisme català*
5. MARIÀ (1897), *Noves excursions a la Pica d'Estats*
6. TORRAS (1902), *Pirineu Català: Guia itinerari de l'excursionista a Camprodon*
7. MORELLÓ (1904), *La Vall d'Àneu*
8. SOLER (1906), *La Vall d'Aran: Guia Monogràfica de la Comarca*
9. CONGRESSOS EXCURSIONISTES CATALANS (1911), *Deliberacions del Primer Congrés Excursionista*
10. LASSERRA (1911), *Excursions curtes: del Foix al Tordera i de la mar a les serres del Penadés, Montserrat, Sant Llorenç del Munt, Montseny i Montnegre*
11. EXÈRCIT CATALÀ (1923), *Marxes i campaments*
12. CURET (1924), *El Centre Excursionista 'Minerva' i la seva obra*
13. BATISTA (1927), *Manual d'excursionisme*
14. CARRERAS (1927), *Nocions de topografia per a ús i utilitat dels excursionistes*
15. GUILERA (1927), *Excursions pels Pirineus i els Alps*
16. PUJOL (1928), *Orientacions d'excursionisme*
17. DALMAU (1930), *Recull de petites excursions: 25 itineraris i un mapa*
18. PUJOL (1930), *Excursionisme i ciutadania*
19. BERTRANS (1931), *La Vall d'Aran: 'Suïssa Catalana'. Guia del turista*
20. PUJOL (1931), *Del nostre excursionisme*
21. GUILERA (1931), Josep Maria Guilera i Albiñana, *Carnet d'un esquiador (1915-1930)*
22. SERCH (1934), *El camping: Esport de la vida a l'aire lliure*
23. SECCIÓ BAVARESA (1935), *L'ús de la corda*
24. PUJOL (1936), *Tècnica de l'excursionisme*

Taula 2. 15 obres d'educació física i gimnàstica (1914-1936). Ordenació cronològica-nominal

1. INSTITUT CATALÀ DE GIMNÀSTICA RÍTMICA (1914), *Opinions i comentaris a l'entorn de la gimnàstica rítmica, mètode d'educació pel ritme del Prof. Dr. Jaques Dalcroze*
2. AJUNTAMENT DE BARCELONA (1920), *Banyes de Mar per als alumnes de les Escoles de Barcelona*
3. DOMÈNECH (1931), *Cultura física. Ponència del cicle de converses sobre temes d'interès local, organitzat pel Centre de Lectura en el curs, 1930-1931*
4. ZAR & BARBLAN (1931), *Gimnàstica amb esquis*
5. AJUNTAMENT DE BARCELONA (1932), *L'obra de les colònies escolars, banyes de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona, 1906-1931*
6. DUNCAN (1932), *La dansa i la gimnàstica*
7. SERCH (1932), *L'exemple de Txecoslovàquia*
8. ACADÈMIA D'EDUCACIÓ FÍSICA DE CATALUNYA (1935), *I Congrés Català d'Educació Física, Barcelona 21, 22, 23, 24, 25 i 26 d'octubre 1935, Reglament*
9. AJUNTAMENT DE BARCELONA (1935), *Acampades, assaig amb nois de les colònies escolars: aspectes social i educatiu*
10. FAGELLA (1935), *Salut i educació física*
11. SOLER I DAMIANS (1936), *Assaig d'un pla general d'educació física*
12. ATENEU IGUALADÍ (1936), *Exercicis de gimnàstica*
13. RAL (1936), *Resum d'Educació Física*
14. LLIGA D'HIGIENE ESCOLAR DE SABADELL (1937), *Colònies escolars. Memòria resumint l'actuació d'aquesta entitat durant els vint-i-cinc anys transcorreguts des de la seva fundació: 1912-1937*
15. RAL, SOLER & MIRA (1937): *Text del cicle de conferències*

Taula 3. 27 obres de temàtica esportiva no excursionista (1899-1938).
Ordenació cronològica-nominal

1. PIN (1899), *Problemes d'escachs d'autors catalans contemporanis*
2. CESSOLIS (1900), *De les costums dels homens e dels oficis dels nobles, sobre'l Joch dels Escachs*
3. CESSOLIS (1902), *Libre de bones costums dels homens e dels oficis dels nobles*
4. SARDÀ (1908), *L'sport catòlich*
5. SALLE DE ROCHEMAURE (1909), *Gran Festa Sportiva*
6. TORRAS I BAGES (1910), *L'atletisme cristià. Carta pastoral amb motiu del sant temps de Quaresma*
7. CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (1913), *Sports d'hivern-1913*
8. ELIAS (1916), *Jocs de pilota. Notícia i regles*
9. ELIAS (1918), *Exercicis de Mar*
10. ELIAS (1920), *Els jocs olímpics de l'antiga Grècia*
11. JOVENTUT REPUBLICANA DE LLEIDA (1921), *L'entrenament pel atletisme: Regles i consells per a practicar l'atletisme donats pels principals campions del mon*
12. FEDERACIÓ CATALANA DE NATACIÓ AMATEUR (1923), *Anuari de la Federació Catalana de Natació Amateur*
13. MARGARIT (1923), *Compendi del ben remar*
14. CARBÓ (1924), *Historial del F. C. Barcelona, 1899*
15. BERENGUER (1926), *Samitier. L'home i el jugador*
16. RIBES (1928), *Llibre d'or del futbol català: amb unes interessants notes gràfiques i informatives a honor del Futbol Nacional i Internacional*
17. GRANADOS (1932), *Com es fa un nedador*
18. ALBAREDA (1933), *Nocions d'esquí*
19. FOYÉ (1933), *Resum d'aviació*
20. FEDERACIÓ CATALANA DE RUGBY (1934), *Rugby 1922-1934. Edició especial extraordinària amb motiu del reconeixement de la Federació Catalana de Rugby per part de la Federació Internacional de Rugby Amateur*
21. ARMENGOL (1935), *El Club d'Escacs Barcelona vist per mi*
22. CATALUNYA GRÀFICA (1935), *Catalunya Atlètica: VIII Campionat d'Espanya de Marxa (Gran fons), Barcelona 7 d'abril 1935*
23. FEDERACIÓ CATALANA DE RUGBY (1935), *Regles del joc segons la International Board Rugby (temporada 1935/36) traduïdes directament de l'anglès i adaptades a la terminologia catalana*
24. SURIOL (1935), *Dos mil casos d'intervenció mèdica en l'esport*
25. FEDERACIÓ D'ESQUÍ DE CATALUNYA (1936): *Anuari de l'esquí català 1936*
26. REUS (1936), *Torneig Internacional d'escacs*
27. BUCHELI (1938), *Basquetbol*

Taula 4. 6 obres de literatura esportiva (1924-1931). Ordenació cronològica-nominal

1. DRAPER (1924), *Anotacions. Dietari d'un nedador*
2. CASTANYS & ROURE (1925), *El partit del diumenge. Sainet de costums deportives en tres actes*
3. FEDERACIÓ CATALANA DE FUTBOL ASSOCIACIÓ (1929): *Cicle de conferències*
4. ROSELL & PICH (1928), *Judas futbolista*
5. GUARDIOLA (1929), *Els colors del club*
6. TRABAL (1931), *Quo vadis, Sánchez?*